

QARAQALPAQ AYTÍSÍNÍN XXI ÁSIRDE RAWAJLANÍWÍ

Baxtiyarova Xurshida Íxtiyar qızı

student, Qaraqalpaq mámleketlik universiteti

E-mail: erezepovy@gmail.com

ANNOTACIYA

Bul maqalada qaraqalpaq xalıq awızeki dóretpeleriniń bir janrı bolǵan aytıstıń XXI ásirde rawajlanıp, xalıq arasına keńnen en jayıwı hám bul joldaǵı qolaylıqları sóz etilgen.

***Gilt sózler:** awızeki dóretpе, aytıs, tariyx, K.Allambergenov, xat arqalı aytısıw, elektronlasıw*

DEVELOPMENT OF KARAKALPAK AYTIS IN 21 CENTURY

Bakhtiyarova Khurshida Ikhtiyar kizi

Student, Karakalpak state university

E-mail: erezepovy@gmail.com

ABSTRACT

In this article given information about aytis, one of the karkalpak folklore's genre, and it's improvement and development in 21 century.

***Key words:** folklore, aytis, history, K.Allambergenov, aytis with letters, electronic*

Hárqanday xalıq qanday waqıt yamasa jaǵday bolıwına qaramastan óz folklorlıq dóretpelerin jaratıp otıradı. Qaraqalpaq xalıqı da burınnan óz dártin hám quwanışın qosıqlar, dástanlar arqalı bóliskеn. Sonday janrlardıń biri aytıs esaplanadı. Aytıs túrkiy xalıqlarında sóz jarısı, aytısıw degen mánilerdi bildiredi. Folklordıń úlken janrı

esaplangan aytıs hár qanday xalıqtıń tariyxınan hám turmıs saltınan derek beredi. Qaqalpaq folklorındaǵı aytıs janrınıń en dáslepki úlgileri eski dáwirlerden berli dóretilip kiyatır. Aytıs negizinen eki táreptiń improvizaciyalıq qábilyetinen payda bolatuǵın awızeki hám jazba dóretpes. Xalıq arasında bilimliler kópshilikti quramaǵan dáwirlerde dóretilgen aytıslar xalıq arasında awızeki formada tarqalǵan. **K.Allambergenov** óziniń kólemlı “**Qaraqalpaq ádebiyatında aytıs**” ilimiy miynetinde aytıs janrınıń keying rawajlanıw basqıshı sıpatında shayırlar hám shayır tábiyatlı insanlardıń xat arqalı aytısıwın kórsetip ótedi. Mısalı , Berdaq penen Ótेश shayırdıń, Ábiwbákir menen Qulımbettiń, Sarıbay hám Gúlmurat shayırlardıń óz ara xat arqalı aytısıwları. Bul XIX-XX ásirdeń basında aytıs janrınıń jasap rawajlanıwına túrtki bolǵan faktorlardıń biri. Olarda shayırlardıń individual stili, xalıqtıń jasaw turmısı sáwlelengen, al xalıq arasında keńnen taralıwı aytıstıń folklorlıq janr ekenligin jáne bir márte dálilleydi.

XXI ásir texnologiyalar ásirinde de bul janrdıń dórewi hám rawajlanıwı toqtap qalǵan joq, kerisinshe jańa formalarda xalıq arasına kirip kelmekte. Xalıqtıń kópshilik bólegi házir internet tarmaqları arqalı baylanısqa túsedı. Sol siyaqlı aytıs janrı da XXI ásirde óziniń ekinshi kórinisin internet tarmaqlarında taptı dep ayta alamız. Telegramm sociallıq tarmaǵında shayır tábiyatlı adamlardıń bir biri menen sóz jarısına túsiwi ushın toparlar shólkemlestirilgen. Bunday toparlardıń biri “Qaraqalpaq aytısı” toparı. Usı topar iskerligi hám qaraqalpaq folklorınıń jańa basqıshta rawajlanıwın kórip shıqsaq.

Toparda hár kúni aytıstıń baslaması ushın túrli temalar beriledi. Qolaylı tárepi sonda topar aǵzaları tek eki tárepke bólinbesten, jeke kóz qarasin, improvizaciyalıq qábilyeti arqalı sol tema dógeresinde dóretdi. Mısalı: kún teması: Átirapqa gúzdıń nápesi endi. Bul temaǵa juwap retinde Gúlandam atlı paydalanıwshı tómendegishe juwap jazǵan:

Átirapqa gúzdin nápesi keldi,
Jaǵımlı saǵınısh samalı jeldi,
Qırmanǵa bereket berip diyxanlar,
Aq altındı jiynewǵa bilegin túrdi.

Ekinshi Dilafruz Uzaqbergenova atlı paydalanıwshı bolsa:
Atızlarda paxtalar tur ırǵalıp,
Terip alıń hámme kelip jiynalıp,
Jawın jawsa qalamızǵo qiynalıp,
Átirapqa gúzdin nápesi endi.

Qiytaq júweriniń gellegi kútip,
Ishime salaman hámme sin jutıp,
Sharshawǵa waqıt joq hámme sin jutıp,
Átirapqa gúzdin nápesi endi.

Kún teması dógeresinde usınday qatarlar dóretiledi. Aytıs janrınıń ózine tánligin kórsetiw maqsetinde temaǵa qosa hár kungi degishpe ushında bólek tema beriledi. Avtolar usı tema átirapında bir birin sózden jeńiwge umtıladı. Joqarıdaǵı temanıń degishpesi: “Jur barayıq birge alma teriwge”. Mısal:

Qız:

Shıqsa berman qosıq artı tıǵılmay,
Alma baǵqa qarap berman shıǵın-ay,
Tayaqqa súyenip júrmisiz klaslas,
Tik ayaqta eplep seplep jıǵılmay.

Jigit:

Jur barayıq birge alma teriwge,
Deseń qayılmangó saǵan eriwge,
Baǵınızda táwir miyweń qaldı ma,
Aynanayın má jey góy dep beriwge.

Usı tárizde degishpe bir táreptiń jeńisine shekem dawam etedi. Álbette, bul házil-dálkekke qurdaslar ortasındaǵıday jalǵasadı hám bir- birewge húrmet saqlanadı.

Bul toparda aytıs janrın ele de rawajlandırıw maqsetinde aytıskerler ortasında hár túrli tańlawlar ótkerilip turıladı. Buǵan misal retinde XX ásir shayı, qıssaxan Abbaz Dabilovtıń (1898-1970) tuwılǵanına 125 jıl tolıw múnásibeti menen ótkerilgen

tañlawdı keltirse boladı. Bir neshe kún dawam etken tañlawdıń yarım final hám juwmaqlawshı basqışları bolıp ótken. Bul tañlawda jumbaqlı aytıs túrinde aytıskerler bir birine qosıq qatarların arnağan:

Ol nárese tawdan asıp qulap keler,
Birewler way-way salıp jılap keler,
Waqıtqa salıp onı aytar bolsaq,
Ózine bul zat biraq unap keler.

Ekinshi aytısker jumbaqlı aytısqa tómendegishe juwap bergen:

Sorawıńa kop qatırdım basımdı,
Qızlardan sorasań aytpay jasırdı,
Kimge shadlıq, kimge qayǵı túsingen,
Menińshe, sen ayttıń shıqqan jasımdı.

Aytıs barısı durıs juwap tabılaman degenshe dawam etedi, ortada bir neshe jumbaqlar yamasa sorawlar jasırılıwı múmkin. Bul waqıtta basqa paydalanıwshılar juwap qaytarmaydı tek eki aytısker ortasındaǵı aytıs barısın ádil túrde baqlap baradı hám jeńimpazlar anıqlanadı.

Házirgi elektronlasqan zamanımızda ádebiyattıń, ásirese xalıq awızeki dóretiwshiliginiń elektron formatqa kóshiwi rawajlanıwdıń belgisi bola aladı. Sebebi, bunday dóretiwshilik toparlarda shayırlıq qábilyetke iye yamasa shayır tábiyatlı insanlarǵa dóretiwshilik etiw qolaylı hám olardı basqalar menen bólisiw úlken unamlı jaǵday. Demek, xalıq awızeki dóretpeleriniń bir janrı esaplangan aytıs ta zamangá maslasıp, dóretiwshilerge hám xalıqqa jetip barıwda.

PAYDALANILǴAN ÁDEBIYATLAR

1. Allambergenov K, “Qaraqalpaq ádebiyatında aytıs”, Nókis, “Qaraqalpaqstan”, 1989-jıl
2. Qaraqalpaq folklorı kóp tomlıq. XI tom, Nókis, “Qaraqalpaqstan”, 1982-jıl
3. Qaraqalpaq folklorı, 88-100 tom, Nókis, “Ilim” 2015-jıl